

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJOS ARCHYVAS

FONDAS NR.144 (SA)

UŽNERIO PILIES TEISMAS

ЗАВИЛЕЙСКИЙ ГРОДСКИЙ СУД

**PILIES TEISMO TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ AKTŲ
IR DEKRETŲ KNYGŲ; TVIRTINAMŲJŲ, EINAMŲJŲ REIKALŲ
AKTŲ IR DEKRETŲ PROTOKOLŲ; SUMARINIŲ, ORDINARINIŲ,
TAKTINIŲ IR KALINIŲ REJESTRŲ APYRAŠAS NR.1**

CHRONOLOGINĖS RIBOS: 1795-1831 m.

LIETUVOS VALSTYBĖS ISTORIJS ARCHYVAS**PAŽYMA APIE UŽNERIO PILIES TEISMO FONDAŲ NR. 144 (SA)**

2013-03-12 Nr. A7-

Vilnius

I. INFORMACIJA APIE FONDO SUDARYTOJĄ

Pilies teismai Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (toliau - LDK) atsirado po 1564-1566 m. teisminės-administracinės reformos. Šiuos pertvarkymus pagrindė 1564 m. Bielsko seimo nutarimai ir 1566 m. priimtas II Lietuvos Statutas. Lietuvoje atsirado nauji teritoriniai vienetai – pavietai, kuriuose buvo įsteigti pilies, žemės ir pakamario teismai.

Pilies teismo veiklą ir funkcijas, kaip ir žemės teismo, detalai reglamentavo II Lietuvos Statuto IV skyrius.¹ Pilies teismas buvo pirma instancija, nagrinėjusi bajorų baudžiamąsias bylas. Jo kompetencijai priklausė sunkių kriminalinių nusikaltimų už kuriuos buvo numatyta mirties bausmė sprendimas. Pagal II Lietuvos Statuto IV skyriaus 30 straipsnį tai buvo bylos dėl bajorų dvarų užpuolimų, bažnyčių nuniokojimų, išžaginimų, apiplėšimų, vagysčių, sukčiavimo, dokumentų klastojimo, padegimų, burtų arba kerėjimo, bajoro sužeidimo arba nužudymo. Pabėgusių valstiečių ir tarnų bylos pagal bajoro valią buvo nagrinėjamos tiek pilies, tiek ir žemės teisme.² Be to, pilies teismui tekdavo spręsti ir civilinius ieškinius, betarpiškai susijusius su žemvaldžių baudžiamosiomis bylomis.

Pilies teismo jurisdikcijai priklausė visi paviete gyvenantys ar žemę turintys bajorai. Tai nebuvo pastoviai veikianti įstaiga, todėl pilies teismas bylų spręsti rinkdavosi kas mėnesį pavieto centre. Sesijos turėjo prasidėti kiekvieno mėnesio pirmą dieną ir trukti dvi savaites. Jos gudų kalba buvo vadinamos *почку*, o lotynų – *kadencia*.

Pilies teismas buvo vienintelė institucija paviete, kurio pareigūnai buvo ne renkami, o skiriami. Jam vadovavo karaliaus skiriamas pavieto teismo seniūnas, o vaivadijos centre - vaivada. Vaivados ir pilies teismo seniūnai, skiriami iš aukštesnių bajorijos sluoksnių ir, būdami užimti kitais svarbiais valstybės reikalais, ne visada turėjo laiko dalyvauti teismo posėdžiuose. Todėl jie II Lietuvos Statuto IV skyriaus 37 straipsniu buvo įpareigoti patys sudaryti pilies teismą - savo nuožiūra paskirti savo vietininką (paseniūnį), pilies teisėją ir raštininką. Dėl to pilies teismas dar kartais būdavo vadinamas seniūno teismu. Iš pilies teismo pareigūnų nebuvo reikalaujama

¹ ЛАППО, Иван; *Литовский Статут 1588 года* – Kaunas, 1938, T. 2; p. 162-283.

² BUTĖNAS, Domas; *LDK valstybinių ir visuomeninių institucijų istorijos bruožai XIII–XVIII a.* – V; 1997, p.54.

specialaus mokslo ar pasirengimo. Užteko to, kad jie gyventų tame pavieta, būtų bajorai, LDK piliečiai, garbingi žmonės, išmaną teisę ir moką gudišką kanceliarijos raštą.

Pilies teisme bylas nagrinėjo ir sprendė visi trys teismo nariai kartu: seniūnas arba jo pavaduotojas paseniūnis, pilies teisėjas ir raštininkas. Vienam iš jų susirgus, arba dėl kitos svarbios priežasties negalint atvykti, teismo sesija neįvykdavo.³ Teisėjas tris kartus neatvykęs į teismo posėdį, netekdavo savo pareigų. Pilies teismo pareigūnų poelgiai galėjo būti skundžiami žemės teismui, kuris vykdė pilies teismo veiklos priežiūrą. Raštininkas tvarkė pilies teismo knygas, kurių pirmojoje dalyje buvo įrašomi įvairūs teisiniai aktai, o antrojoje dalyje – teisminis bylų nagrinėjimas. Į šias knygas buvo įrašomi ir valstybinės reikšmės dokumentai (seimo pasiuntinių instrukcijos, seimelių nutarimai, karaliaus universalai, privilegijos ir kt.). Įrašai pilies teismo knygose turėjo tokią pat notarinę galią, kaip ir žemės teismo knygose.

Teismo pareigūnams darbe padėdavo vazniai. Jie išnešiodavo šaukimus į teismą, atlikdavo nusikaltimo vietas apžiūrą, oficialiai patvirtindavo bylos aplinkybes, dalyvaudavo posėdžiuose, skelbdavo teismo sprendimus ir kt. Už smurtą prieš vaznį, įstatymai numatė griežtas bausmes.

Už savo darbą pilies teismo teisėjai ir pareigūnai pastovios algos negavo. Jiems mokėjo pagal Statuto nustatytus įkainius: nuo kiekvienos išnagrinėtos bylos, į knygas įrašyto dokumento ar išduoto jo nuorašo. Pilies teismas buvo žemutinė instancija, todėl nepatenkinti jo sprendimais galėjo juos apskųsti LDK Vyriausiajam tribunolui arba karaliaus teismui. Pilies teismo nuosprendžiai dažnai būdavo labai griežti: mirties bausmė, kalėjimas, ištrėmimas (banicija arba infamija), didelės piniginės baudos. Teismas turėjo savo kalėjimą ir budelį. XVI–XVII a. LDK teismų raštvedyboje vartota senoji rusų kalba, dabar mokslinėje literatūroje vadinama senąja gudų arba LDK kanceliarine slavų kalba. 1697 m. oficialia teismų kalba tapo lenkų kalba.

1792 m. pilies teismai buvo panaikinti. Atsirado vadinamieji žemininkų teismai (lenkų k. *ziemiańskie sądy*). Jie perėmė pilies teismų funkcijas. 1794-10-30 caro įsaku pilies teismai vėl atkurti ir įteisinti.⁴ Lietuvoje jie veikė iki 1831 m.

Nagrinėjant Užnerio pavieto sudarymą, jo teisminių ir savivaldos įstaigų kūrimąsi yra būtina detaliau aptarti šio administracinio vieneto atsiradimo aplinkybes. Skirtingai nuo daugumos LDK sričių, Užnerio pavietas, vėliau tapęs Rusijos imperijos apskritimi, buvo sudarytas labai vėlai - paskutiniame XVIII a. dešimtmetyje. Tai buvo ATR valstybingumo saulėlydis, turėjęs didelės įtakos šio administracinio-teritorinio vieneto atsiradimui.

Lietuvoje Užneriu tradiciškai buvo vadinama teritorija tarp Dysnos ir Neries upių. 1565-1566 m. LDK padalinus į vaivadijas ir pavietus Užneris nebuvo išskirtas kaip atskiras

³ ЛАППО, Иван; *Литовский Статут 1588 года* – Каунас, 1938, Т. 2; p.212.

⁴ РУБИНШТЕЙН, Сергей С. *Хронологический указатель указов и правительственных распоряжений по губерниям Западной России, Белоруссии и Малороссии за 240 лет с 1652 по 1892 гг.* - Вильна, 1894, p.161; 184.

teritorinis vienetas ir pateko į Ašmenos pavieto sudėtį. Pavietas buvo priskirtas Vilniaus vaivadijai. Šiai vaivadijai taip pat priklausė Vilniaus, Ukmergės ir Breslaujos pavietai. Naujai suformuoto Ašmenos pavieto vietininko ir pilies teismo seniūno pareigas ėjo LDK didysis etmonas Mikalojus Radvila Rudasis (1566-1582 m.). Tačiau realiai, pradiniu laikotarpiu, Ašmenos pilies teisme dirbo ir teisingumą vykdė šie pareigūnai: paseniūnis Sebastijonas Goreckis (1569-1570 m.), pilies teisėjas Mikalojus Stanislavovičius Voidenas (1571-1581 m.) ir teismo raštininkas Grigorijus Ivanovičius (1569-1573 m.).⁵ Kadangi Ašmenos pavietas buvo didelis ir savo plotu, ir jame gyvenančių bajorų skaičiumi, todėl, patogumo dėlei, pilies teismo posėdžiai vykdavo paeiliui Ašmenoje ir Pastovyse.

Ašmenos žemės teismas, skirtingai nuo pilies teismo, šiuo laikotarpiu dirbo paeiliui Ašmenoje arba Medile. 1775 m. ATR seimo nutarimu Pastovyse, be jau anksčiau čia veikiančio pilies teismo, buvo įsteigta ir Ašmenos žemės teismo reparticija (lotynų k. *repartitio – atidalijimas*).⁶ Iš Medilo žemės teismas buvo perkeltas į Pastovis. Pastovys, kaip ir Ašmena, tapo Ašmenos pavieto pilies ir žemės teismų sesijų vieta.

Apie Užnerio pavieto (o vėliau apskrities) susidarymą XVIII a. pab. rašė lenkų istorikas-kraštotyrininkas Česlovas Jankovskis.⁷ Pavieto administracinio-teisminio valdymo struktūra nušviečiama lenkų istorikų H. Lulevičiaus ir A. Rachubos knygoje apie LDK Vilniaus vaivadijos ir pavietų valdininkus.⁸ Šis veikalas remiasi naujaisiais LDK pavietų pilies ir žemės teismų aktų knygu, saugomų Lietuvos valstybės istorijos archyvo Vilniuje ir Baltarusijos nacionalinio istorijos archyvo Minske fonduose, tyrinėjimais.

Pagrindiniais veiksniais, nulėmusiais XVIII a. pab. LDK administracinę-teritorinę reformą ir Užnerio pavieto bei jo valdžios institucijų sudarymą tapo ATR Ketverių metų seimo (1788-1792 m.) ir paskutiniojo 1793 m. Gardino seimo veikla ir nutarimai. 1791 m. ATR seimas savo nutarimu Vilniaus vaivadiją suskirstė į septynis pavietus: Vilniaus, Ašmenos, Breslaujos, Eišiškių, Lydos, Ukmergės ir Užnerio.⁹ Ašmenos pavietas buvo padalintas išilgai Neries upės. Jo pietinė dalis liko Ašmenos pavietui, o iš jos šiaurinės dalies buvo sudarytas naujas Užnerio pavietas su centru Pastovyse.

1792 m. sausio 10 d. ATR seime buvo priimtas įstatymas dėl žemininkų teismo įkūrimo vietoj panaikintų pilies ir žemės teismų. Sujungus pilies, žemės ir pakamario teismus buvo suformuoti nauji, kolegialūs žemininkų teismai, kuriuos sudarė dešimt teisėjų, padalintų į dvi grupes po penkis pareigūnus, renkamus pavieto seimelyje ketverių metų kadencijai.¹⁰ Taigi pirmoji

⁵ *Urządniczy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo Wileńskie XIV-XVIII w. Spisy. T.1.* – Warszawa, 2004, p.250, 267, 277, 297.

⁶ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T.VIII. p. 619.

⁷ JANKOWSKI, Czesław; *Powiat Oszmiański* –Petersburg, 1897, T.1-4.

⁸ *Urządniczy Wielkiego Księstwa Litewskiego. Województwo Wileńskie XIV-XVIII w. Spisy. T.1.* – Warszawa, 2004.

⁹ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. X p. 331-332.

¹⁰ ŠMIGELSKYTĖ-STUKIENĖ, Ramunė; *Už ar prieš reformas: Ketverių metų seimo nutarimų įgyvendinimas LDK pavietuose 1789-1792 m.*//Istorija. Mokslų darbai. T.74. V; 2009.

naujai sudaryto Užnerio pavieto bajorų luominė teisminė institucija buvo žemininkų teismas, sujungęs ir atlikęs pilies ir žemės teismų funkcijas.

Išlikę Užnerio pavieto archyvo dokumentų likučiai neleidžia atskleisti pavieto administracijos sudarymo eigos, tačiau pirmasis įrašas Pastovyse veikusio Užnerio žemininkų teismo protokolų knygoje datuotas 1792 m. vasario 17 d., leidžia numanyti, kad vietos teisėjų kolegija buvo sudaryta be didesnių kliūčių.¹¹ 1792 m. vasario mėn. elekciniam seimelyje Pastovyse buvo išrinkti penki žemininkų teismo teisėjai: Juozapas Soroka, Mikalojus Sviencickis, Juozapas Mikoša, Danielius Bučinskis ir Florijonas Halkas, taip pat išrinktas teismo raštininkas Kazimieras Dmuchovskis.¹² Užnerio pavieto žemininkų teismas veikė trumpai ir nutraukė darbą 1792 m. gegužės 29 d., kai prie Pastovių priartėjo rusų kariuomenė.

Rusija ir jos šalininkai ATR - Targovicos konfederatai nepripažino naujai sudaryto Užnerio pavieto, kaip teritorinio vieneto, todėl Pastovyse vėl atnaujino darbą Ašmenos pavieto žemės teismo reparticiją.¹³ Ji veikė nuo 1792 m. spalio mėn. 8 d. iki 1793 m. balandžio 19 d. 1793 m. balandžio mėn 24 d. Pastovyse vėl laikinai atnaujino savo veiklą Užnerio žemininkų teismas.¹⁴ Jis dirbo tik kelis mėnesius iki 1793 m. liepos mėn. vidurio.

1793 m. sausio 23 d. tarp Rusijos ir Prūsijos buvo pasirašytas susitarimas dėl antrojo ATR padalijimo. Iki 1793 m. rudens rytinę Breslaujos ir Užnerio pavietų dalis, kartu su Pastovių miesteliu reikėjo perleisti Rusijos imperijai. 1793 m. birželio-lapkričio mėn. veikusiame Gardino seime, kuriame buvo patvirtintas antrasis ATR padalijimas, įvykdyta paskutinė LDK administracinė-teritorinė reforma. Iki tol buvęs Breslaujos pavietas gavo vaivadijos statusą su centru Vydžiuose. Breslaujos vaivadiją sudarė trys nauji administraciniai vienetai, vadinami žemėmis: Breslaujos, Anykščių ir Ukmergės. Laikinai į Breslaujos žemės sudėtį įėjo ir ATR ribose likusi Užnerio pavieto dalis.

Gardino seime dėl atskiro Užnerio pavieto kilo daug ginčų. Pradžiai buvo nutarta nustatyti naujas Užnerio pavieto ribas, o teismų ir seimelių centru paskirti Daugėliškių.¹⁵ Tačiau jau kitu savo nutarimu seimas nurodė naują pavieto teismų sesijų ir seimelių vietą – Švenčionis.¹⁶ Užnerio pavieto riba ėjo palei Neries upę iki Mikailiškių (Mikališkių), kur ji ribojosi su Ašmenos pavietu, už Buivydžių ji suko į šiaurės vakarus Švenčionių miestelio link, kur buvo riba su Vilniaus pavietu. Nuo Kretuono ežero Daugėliškių link ėjo riba su Ukmergės pavietu. Nuo Daugėliškių į rytus iki Pastovių Dysnos upė skyrė Užnerio pavietą nuo Breslaujos pavieto. Gardino seime buvo nutarta taip pat panaikinti žemininkų teismus ir vėl atkurti žemės ir pilies teismų veiklą.

¹¹ LVIA. F. 143 (SA) Ap. 1 B. 6438 l. 1.

¹² LVIA. F. 143 (SA) Ap. 1 B. 6430 l. 20.

¹³ LVIA. F. 143 (SA) Ap. 1 B. 6433 l. 19-32v.

¹⁴ LVIA. F. 143 (SA) Ap. 1 B. 6438 l. 1. 5-9.

¹⁵ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. X. p. 309.

¹⁶ *Volumina Legum* – Poznań, 1952, T. X. p.317.

1793 m. rudenį Užnerio pavieto centras iš prie Rusijos prijungtų Pastovių persikėlė į Švenčionis. Skirtingai nuo 1794 m. vasario mėn. įsteigto Užnerio žemės teismo, duomenų apie Užnerio pilies teismo įsteigimą tais pačiais metais dėl šaltinių stokos, nėra. Tikėtina, kad Užnerio pilies teismo teisėjais galėjo būti paskirti pareigūnai, anksčiau ėję Ašmenos pilies teismo Pastovių repartacijos teisėjų pareigas. Specialaus pastato, skirto teismų ir archyvo reikmėms, Švenčionys neturėjo, todėl patalpos tikėtina buvo nuomojamos.

1794 m. gegužės 23 d. Švenčionis užėmė rusų kariuomenė. Rusų karo valdžios nurodymu pilies ir žemės teismų veikla buvo laikinai nutraukta. Sukilimo metu teisingumą šiame krašte vykdė karo teismai.

1794 m. pab. nuslopinus T. Kosciuškos sukilimą, LDK okupavo rusų armija. Lietuvoje Rusijos imperijos vietininku buvo paskirtas generalgubernatorius kunigaikštis Nikolajus Repninas, kuris vadovavo Vyriausiajai Lietuvos valdybai - įstaigai, skirtai valdyti okupuotą LDK. Naujoji valdžia siekė pažaboti dėl karinių veiksmų krašte kilusią suirutę bei anarchiją, todėl 1794 m. spalio 30 d. Rusijos imperatorienės Jekaterinos II įsaku pavietų valdymas buvo pavestas ten įsikūrusiems rusų kariuomenės brigadų vadams, o tokių paviete nesant – pulko ar bataliono vadui, kurio dalinys buvo dislokuotas pavieto teritorijoje.¹⁷ Taip pat, minėtu įsaku, siekiant atkurti „civilinę teisę“ ir pelnyti lenkų bajorijos prielankumą, buvo atnaujinta iki LDK aneksijos veikusių pilies ir žemės teismų veikla.

Užnerio paviete buvo dislokuotas rusų kariuomenės 3-asis jėgerių (šaulių) batalionas, kurio vadui papulkininkui Pavelui Tinkovui pavestas šio krašto valdymas ir vietos bajorų savivaldos bei teisminių įstaigų priežiūra. Kad Užnerio bajorijai buvo aktualus normalus pilies ir žemės teismų bei jų archyvo darbas liudijo įrašas žemės teismo aktų knygoje. Šiame dokumente nurodyta, kad 1794 m. lapkričio 27 d. rusų generolas majoras Bogdanas Knoringas, rezidavęs Vilniuje, pavadė žemės teismo raštininkui Mateušui Antonovičiui arba jo pavaduotojui (regentui), „nedelsiant atverti Užnerio žemės teismo archyvą vietos bajorijai, kad aktų knygomis ji galėtų laisvai naudotis, kad piliečiai dėl teisinių-turtinių bylų vilkinimo daugiau jokių nuostolių nepatirtų bei užtikrinti deramą teismo knygų priežiūrą ir saugojimą“.¹⁸

1795 m. sausio 26-27 d. Švenčionyse įvyko Užnerio pavieto seimelis, kuriame vietos bajorai išrinko maršalką Ignatą Čechovičių ir keturis pilies teismo teisėjus: Antaną Dvogialą, Vincą Šimkovičių, Dominyką Piotrovskį, Juozą Chominskį bei pilies teismo raštininką Anuprą Houvaltą.¹⁹ Taip pat ten buvo išrinkta Užnerio žemės teismo teisėjų kolegija, kurią sudarė keturi teisėjai ir žemės teismo raštininkas. Teisėjų įgaliojimams buvo skirtas dviejų metų terminas. Visi išrinkti pareigūnai, išskyrus pilies teismo teisėją Juozapą Chominskį, dalyvaujant carinės

¹⁷ JEGELEVIČIUS, Sigitas; *Aneksuotos Lietuvos valdymas Rusijos imperijoje (1795-1915)* //www.vrm.lt p. 3.

¹⁸ LVIA. F.143 (SA) Ap. 1 B. 6430 l. 111-111v.

¹⁹ LVIA. F.143 (SA) Ap. 1 B. 6430 l. 123.

valdžios pavieta atstovui papulkininkui Pavelui Tinkovui, davė viešą ištikimybės priesaiką rusų imperatorienei Jekaterinai II ir generalgubernatoriui N. Repninui. Pilies teismo raštininkui Anuprui Houvaltui seimelis suteikė atstovo nuo Užnerio pavieto įgaliojimus ir delegavo jį pas generalgubernatorių kunigaikštį N. Repniną įteikti šešių punktų prašymų peticijos. Trečias peticijos punktas skelbė, kad „žemės ir pilies teismų aktams, kuriais teisiškai pagrįstas visas piliečių turimas turtas, reikalinga tinkama vieta, nes Švenčionių miestelyje tokio tinkamo ir patogaus pastato nėra“. Delegatui buvo pavesta prašyti generalgubernatoriaus, kad „ši reikalą jis apgalvotų ir skirtų saugias ir patogias patalpas teismų ir jų raštinių darbui“.²⁰

Užnerio pilies teismas pradėjo darbą 1795 m. kovo 11 d; kadangi ne visi jo teisėjai buvo prisiekę, teismas dėl savo nepilnos sudėties negalėjo skelbti nuosprendžių bylose. Tik kai dėl nežinomų priežasčių delsęs prisiekti pilies teismo teisėjas Juozapas Chominskis davė ištikimybės priesaiką Rusijos valdovei, gegužės 2 d. įvyko teismo sesija.²¹ Jos metu buvo išnagrinėtos 20 bylų ir joms paskelbti teismo sprendimai.

1795 m. gruodžio 14 d. Jekaterina II savo įsaku padalijo vakarines LDK žemes į dvi gubernijas: Vilniaus ir Slanimo. LDK pavietus rusų pavyzdžiu imta vadinti apskritimis (уезд). Užnerio apskritis, kartu su dar dešimčia apskričių priklausė Vilniaus gubernijai. Tačiau apskrities pavadinimas buvo naudojamas tik oficialiuose dokumentuose rašytuose rusų kalba, nes teismų raštvedyboje toliau tebevyraujant lenkų kalbai, apskritis aktuose po senovei vadinamos pavietais (lenkų k. *powiat*). Administraciniai–teritoriniai pertvarkymai, buvusiose LDK žemėse, dar vyko 1796 ir 1801 m., tačiau Užnerio apskritis išliko pavaldi Vilniaus gubernijai.

Pradiniu laikotarpiu, tikėdamasi pelnyti naujai prijungto krašto pavaldinių simpatijas, carinė valdžia į bajorų teisminių institucijų – pilies ir žemės teismų darbą, stengėsi nesikišti. Ji tuo pačiu tikėjosi išugdyti lenkų bajorijos tarpe pilietinio lojalumo ir ištikimybės Rusijos valdovams tradicijas. Užnerio pilies teismas nors ir buvo Rusijos imperijos apskrities juridine įstaiga, tačiau veikė remdamasis Lietuvos Statuto, o ne imperijos įstatymais. Lenkų kalba ir toliau liko oficialia teismų kalba. Tokia padėtis išliko iki 1840 m. liepos 7 d., kai caro Nikolajaus I įsaku Vilniaus gubernijoje Lietuvos Statutas neteko galios, o teismų raštvedyboje lenkų kalba pakeista rusų kalba.

Užnerio pilies ir žemės teismai veikė iki 1831 m. kai caro valdžia juos panaikino. Šių teismų bylos perėjo Užnerio, o nuo 1843 m. Švenčionių apskrities teismo žinion.

²⁰ LVIA. F.143 (SA) Ap. 1 B. 6430 l. 125v.

²¹ LVIA. F.144 (SA) Ap. 1 B. 6408 l. 8-8v.

II. DOKUMENTŲ SUTVARKYMAS

Bendrosios žinios apie fondo dokumentus

1852 m. caro įsaku buvo įsteigtas Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas, kuriame turėjo būti sukaupti visi LDK veikusių įstaigų ir institucijų aktai, surašyti iki 1799 m. Šio archyvo direktoriumi buvo paskirtas Nikita Gorbačevskis. Švenčionių apskrities teismas, kuriam priklausė Užnerio pilies ir žemės teismų knygos 1853 m. gegužės-lapkričio mėn. perdavė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvui 125 bylas.²² Pilies ir žemės teismų knygos buvo siunčiamos kartu, jų neišskiriant.

1853 m. gegužės mėn. trimis nedidelėmis siuntomis Vilniaus centrinis senųjų aktų archyvas gavo 26 Užnerio pilies ir žemės teismų bylas.²³ Šių bylų perdavimo žiniaraštyje nurodyta, kad jas sudarė 3 Užnerio pilies, 4 Užnerio žemės, ir 2 Ašmenos pilies teismų aktų knygos. Kitos atsiųstos bylos buvo minėtų teismų einamųjų aktų knygos ir protokolai. Visos Užnerio pilies ir žemės teismų aktų knygos buvo įrištos, lapai sunumeruoti, suvarstyti virvele su Vilniaus, Gardino ir Balstogės gubernijų revizijos komisijos smalkos antspaudu. 1853 m. birželio mėn. perduotos - 75, o lapkričio mėn. - 24 bylos. Iš 125 atsiųstų iš Švenčionių apskrities teismo archyvo bylų: 30 priklausė Užnerio pilies ir 49 Užnerio žemės teismams.

Likusių perduotų bylų dalį sudarė Ašmenos pilies teismo ir kt., daugiausia laikinų teismų, dokumentai. Ašmenos pilies teismo knygos pateko į Užnerio teismų archyvą tikriausiai dėl to, kad nuo XVII a. vid. iki 1791 m. Pastovyse veikė Ašmenos pilies teismo repartacija. 1792 m. Pastovys tapo Užnerio pavieto centru, o 1793 m. pab. jis buvo perkeltas į Švenčionis. Keičiantis pavietų centrams, buvo pervežamas ir teismų archyvas.

1872 m. buvo išleistas N. Gorbačevskio sudarytas spausdintinis Vilniaus senųjų aktų archyvo bylų inventorinis apyrašas, pavadintas Katalogu, kuriame buvo įrašytos 18243 bylos. Užnerio pilies teismo bylos (29 vienetai) N. Gorbačevskio kataloge sudarė atskirą grupę (Gor. Nr. 6437-6465).²⁴ Pagal dokumentų pobūdį bylos buvo suskirstytos į kelias grupes: aktų ir einamųjų reikalų aktų knygos; einamųjų reikalų protokolai; sumarinių, ordinarinių ir taktinių bylų rejestrai. Ankstyviausias dokumentas buvo 1795 m., vėlyviausias - 1831 m. Kiekvienai bylai kataloge suteiktas inventorinis numeris, nustatytos chronologinės ribos, nurodytas lapų kiekis.

1906 m. išleistas dalinai pertvarkytas Ivano Sprogio senųjų aktų archyvo katalogas buvo informatyvesnis. I. Sprogio kataloge Užnerio pilies teismo bylos (30 vienetų) taip pat sudarė

²² MIENICKI, Ryszard; *Archiwum Akt Dawnych w Wilnie* – Warszawa, 1923. p. 45.

²³ LVIA. F. 594 Ap. 1 B. 655 l. 104-113.

²⁴ ГОРБАЧЕВСКИЙ, Никита; *Каталог древним актовым книгам губерний Виленской, Гродненской, Минской и Ковенской* – Вильна; 1872, p. 217-218.

atskirą grupę (Spr. Nr. 6399-6428).²⁵ I. Sprogis tiksliau suskirstė bylas pagal dokumentų pobūdį: į tvirtinamųjų aktų ir einamųjų reikalų knygas; aktų, einamųjų reikalų ir dekretų protokolus; sumarinių, ordinarinių, taktinių ir kalinių bylų rejestrus. Kiekviena byla gavo naują inventorinį numerį, tiksliau apibrėžtos jos chronologinės ribos ir nurodytas lapų kiekis. I. Sprogio ir N. Gorbačevskio senųjų aktų katalogais, nepaisant jų neišbaigtumo, plačiai naudojamasi iki šių dienų.

XX a. vykę pasauliniai karai ir okupacijos skaudžiai atsiliepė Vilniaus centriniam senųjų aktų archyvu. Jis ne kartą buvo išvežtas į užsienį ir vėl grąžintas į Lietuvą. Nemažai bylų dingo arba atsidūrė kitų šalių archyvuose. Po antro pasaulinio karo Vilniaus centrinio senųjų aktų archyvo bylos perėjo LTSR centrinio valstybinio archyvo žinion. 1946 m., siekiant įvesti tikslią Lietuvos archyvuose saugomų fondų apskaitą ir kontrolę, Vyriausioji archyvų valdyba prie TSRS vidaus reikalų ministerijos išleido potvarkį, kuriuo LTSR archyvų valdybai nurodoma užregistruoti visus tuo metu buvusius archyvų fondus, suteikiant jiems numerius. Vykdam šį potvarkį, 1949-1951 m. Užnerio pilies teismo fondui buvo suteiktas Nr. 144 (SA), Užnerio žemės teismo fondui - Nr. 143 (SA).

1957-01-01 Vilniuje buvo įsteigtas LTSR centrinis valstybinis istorijos archyvas, kuriam iš LTSR centrinio valstybinio archyvo buvo perduoti Senųjų aktų, tarp jų ir Užnerio pilies ir žemės teismų, fondai. Užnerio pilies teismo fondą Nr. 144 (SA) sudarė du apyrašai. I. Sprogio katalogas buvo naudojamas kaip apyrašas Nr. 1.

1961-01-10 LTSR centriniam valstybiniam istorijos archyvu iš Baltarusijos TSR centrinio valstybinio istorijos archyvo filialo Gardine buvo perduotos trys bylos. Dvi iš jų buvo su I. Sprogio katalogo numeriais (Spr. Nr. 6415 ir 6417). Jos I. Sprogio kataloge buvo pažymėtos kaip surastos bylos. Trečia gauta iš Gardino archyvo byla buvo be viršelio ir numerio. Ji buvo įrašyta į fondo Nr. 144 (SA) apyrašą Nr. 2, kuris sudarytas 1968 m. Apyrašo Nr. 2 bylas sudarė Užnerio pilies teismo protokolas, rejestras bei iš dokumentų pabirų sudarytos bylos, kurių chronologinės ribos 1794-1816 m.

1984 m. Lietuvos centriniam valstybiniam istorijos archyvu atlikus Užnerio pilies teismo fondo Nr. 144 (SA) bylų kiekio ir fizinės būklės patikrinimą, nustatyta, kad pagal I. Sprogio katalogą, kuris buvo naudojamas kaip apskaitos dokumentas, bylų grupėje Nr. 6399-6428 (30 apskaitos vienetų) faktiškai yra 28, o apyraše Nr. 2 - 6 bylos. Nustatyta, kad pagal I. Sprogio katalogą trūksta 2 bylų (Spr. Nr. 6407 ir 6410). Tai buvo Užnerio pilies teismo einamųjų reikalų protokolai. Paieškos metu jų neradus, šios dvi bylos buvo išbrauktos iš archyvo apskaitos (1984-03-19 nurašymo aktas Nr. 1).

²⁵ *Опись документов Виленского центрального архива древних актовых книг*/ сост. И.Спрогис – Вильна, 1901-1913, p. 246-248.

2013 m. sudarant Užnerio pilies teismo fondo Nr. 144 (SA) apyrašą Nr. 1 iš šio fondo apyrašo Nr. 2 buvo perkelta viena byla ir įrašyta į pertvarkytą apyrašą Nr. 1.

Užnerio pilies teismo fondo Nr. 144 (SA) apyraše Nr. 1 yra 29, o apyraše Nr. 2 - 5 apskaitos vienetai.

Iš viso Užnerio pilies teismo fonde Nr. 144 (SA) yra 34 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1794-1831 m.

Pilies teismo tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygų; tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų protokolų; summarinių, taktinių, ordinarinių, kalinių ir kt. rejestrų apyrašas Nr. 1

Iš naujo patyrinti ir pertvarkyti Senuosius aktus imtasi, norint ištaisyti I. Sprogio ir N. Gorbačevskio kataloguose pastebėtus bylų sisteminimo ir jų priklausomybės fondui nustatymo trūkumus. Pirmasis pertvarkymų etapas apėmė LDK įstaigų fondų pirmųjų apyrašų kūrimą. 2013 m., sudarant Užnerio pilies teismo fondo Nr. 144 (SA) apyrašą Nr. 1, buvo atlikti šie darbai:

- 1) bylų kiekio, fizinės būklės patikrinimas;
- 2) bylų priklausymo fondui nustatymas;
- 3) dokumentų tikslų chronologinių ribų nustatymas;
- 4) bylų antraščių lietuvių ir rusų kalbomis sudarymas;
- 5) naujų numerių suteikimas apskaitos vienetais.

Sudarytame Užnerio pilies teismo fondo Nr. 144 (SA) naujame apyraše Nr. 1 kiekviena iš 28 į I. Sprogio katalogą įrašytų bylų gavo naują apskaitos numerį, tačiau šalia lieka nurodyti ir ankstesni I. Sprogio ir N. Gorbačevskio katalogų numeriai.

Užnerio pilies teismo fondo Nr. 144 (SA) apyrašo Nr. 1 knygas galima suskirstyti pagal dokumentų pobūdį. Tai tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų knygos; tvirtinamųjų, einamųjų reikalų aktų ir dekretų protokolai; summarinių, ordinarinių, taktinių, kalinių ir kt. bylų rejestrų. Dokumentų chronologinės ribos 1795-1831 m.

Tvirtinamųjų aktų knygas sudaro įvairaus tipo nuosavybės aktai: testamentai, pirkimo-pardavimo arba keitimo sutartys; dovanojimo raštai, kvitaciniai užrašai, paskolos ir kt. Šie įrašai pilies teismo knygose turėjo tokią pat notarinę galią, kaip ir žemės teismo knygose. Didelę vertę turi išlikę testamentai. Jie atskleidžia bajorų socialinio-ekonominio išsivystymo ir teisinės kultūros lygį. Einamųjų reikalų aktų knygas sudaro skundai, pareiškimai, šaukimai į teismą, vaznių liudijimai apie šaukimą į teismą įteikimą, nukentėjusiųjų žaizdų apžiūros aktai (obdukcijos) ir kt. Dekretų knygose įrašyti nagrinėjamų kriminalinių arba civilinių bylų turinys, eiga ir skelbiami teismo nuosprendžiai.

Dešimt fondo Nr. 144 (SA) apyrašo Nr. 1 bylų (Spr. Nr. 6399-6403, 6408-6409, 6413, 6415, 6417) turi dokumentų rejestrus (vidaus apyrašus). Bylos vidaus dokumentų rejestro lapai, taip pat jos datų, fizinio stovio ir sudėties ypatybės yra nurodytos apyrašo Nr. 1 lentelės pastabų skiltyje.

Tvarkant Užnerio pilies teismo fondo Nr.144 (SA) apyrašo Nr. 1 bylas nefondinių bylų nerasta. Patikrinus fondo Nr. 144 (SA) „Užnerio pilies teismas“ apyrašą Nr. 2 nustatyta, kad šio apyrašo byla Nr. 3 savo turiniu, chronologinėmis ribomis ir lapų kiekiu atitinka bylą Spr. kat. Nr. 6410, kuri dar 1984 m. kaip paieškos metu nerasta, buvo išbraukta iš archyvo apskaitos. Ši byla - tai Užnerio pilies teismo einamųjų reikalų protokolai, kurios dokumentų chronologinės ribos 1799–1803 m. Byla pradžioje turi dokumentų rejestrą (vidaus apyrašą). Nutarta, bylą Nr. 3 išimti iš fondo Nr. 144 (SA) apyrašo Nr. 2 ir įrašyti į šio fondo apyrašą Nr. 1, suteikiant jai eilės numerį Nr. 29.

Būtina pažymėti, kad 1800-1831 m. laikotarpio Užnerio pilies teismo bylos taip pat yra saugomos Lietuvos valstybės istorijos archyve ir priklauso fondo Nr. 481 „Švenčionių apskrities teismas“ apyrašui Nr. 3.

Didžioji dalis Užnerio pilies teismo knygose esančių dokumentų parašyti lenkų kalba, nors esama ir pavienių, lotynų kalba rašytų dokumentų. Tvarkant pirmą apyrašą, sudarytos naujos bylų antraštės lietuvių ir rusų kalbomis, tiksliau nustatytos bylų chronologinės ribos ir lapų kiekis.

Iš viso į fondo Nr. 144 (SA) Užnerio pilies teismo knygų apyrašą Nr. 1 įrašyta 29 apskaitos vienetai, kurių chronologinės ribos 1795-1831 m.

Informacijos ir sklaidos skyriaus
vyriausiasis paleografas

Aleksandr Baniusevič

ПЕРЕВОД СПРАВКИ ФОНДА № 144 „ЗАВИЛЕЙСКИЙ ГРОДСКИЙ СУД“

I. ИНФОРМАЦИЯ О ФОНДООБРАЗОВАТЕЛЕ

Гродские суды в Великом Княжестве Литовском (далее ВКЛ) появились после судебно-административной реформы, проведенной в 1564–1566 гг. Решения Бельского сейма с 1564 г. и II Литовский Статут с 1566 г. создали основу нового административно-территориального деления ВКЛ. Были образованы поветы, в границах которых действовали отдельные гродские, земские и подкоморские суды.

Деятельность и функции гродского суда были детально регламентированы в IV разделе II Литовского Статута. Гродский суд был низшей инстанцией, рассматривавшей уголовные дела дворян. В компетенцию этого суда входило решение тяжких криминальных преступлений за которые была предусмотрена смертная казнь. Согласно 30 статьи IV раздела II Литовского Статута гродский суд рассматривал дела о набегах на дворянские имения, изнасилованиях, грабежах, кражах, разорении костельного имущества, подделке документов, колдовстве, убийстве или ранении дворянина и пр. Дела беглых крестьян и слуг по усмотрению их владельца мог решать как гродский, так и земский суды. Гродскому суду приходилось решать и гражданские иски, которые касались уголовных дел.

Юрисдикции гродского суда принадлежали все в повете проживающие или земельную собственность имеющие дворяне. В начале каждого месяца в поветовом центре проходили судебные сессии, которые на старобелорусском языке назывались *рочки* или на латинском языке *kadencia*. Сессии начинались в первых числах месяца и длились две недели.

Гродский суд был единственной институцией, должностные лица которого не выбирались, а назначались. Им руководил назначаемый королем судебный староста. Судебный староста, часто был занят другими важными государственными делами, поэтому из за нехватки времени не мог участвовать в заседаниях суда. В этих случаях 37 статья IV раздела II Литовского Статута обязывала старост назначать должностных лиц гродского суда: подстаростия, судью и писаря. Поэтому гродский суд иногда называли старостинским судом. Основными требованиями для кандидатов в судьи было их дворянское происхождение, хорошая репутация, знание права и старобелорусского языка, употреблявшегося в тогдашнем делопроизводстве.

Гродский суд был коллегиальным органом. Дела рассматривали и решения по ним принимали втроем: староста или его заместитель подстаростий, гродский судья и писарь. В случае болезни или отсутствия по уважительным причинам одного из них, сессия отзывалась. Судья, три раза неучаствовавший в заседаниях суда, терял свою должность. Все

действия должностных лиц гродского суда могли быть обжалованы в земском суде. Писарь ведал гродскими книгами, в которые вписывал разные юридические акты. Также в эти книги вписывались и документы государственного значения (инструкции послам на сейм, решения сеймиков, королевские универсалы, привилегии и пр.). Записи, внесённые в гродские книги, приравнивались актам, имевшим нотариальную силу.

Судьям в их деятельности помогал возный. Он вручал вызовы в суд, проводил осмотр места преступления, официально подтверждал обстоятельства дела, участвовал в судебных заседаниях и др. За насилие против возного законом были предусмотрены строгие наказания.

За свою работу судьи и другие должностные лица постоянного жалования не получали. Им платили по расценкам установленным в Статуте: от каждого решенного дела, от каждого вписанного документа и выданной выписи. Гродский суд был низшей инстанцией, решения которого каждый мог обжаловать в Главном Литовском трибунале или королевском суде. Приговоры суда того времени часто бывали очень строгими: смертная казнь, заключение, ссылка (баниция или инфамия), телесные наказания, большие денежные штрафы. Гродский суд имел свою тюрьму и палача.

В XVI-XVII вв. в судебном делопроизводстве употреблялся древнерусский или старобелорусский язык, в литовской научной литературе ещё называемый славянским канцелярским языком ВКЛ. В 1697 г. в судах был узаконен польский язык.

В 1792 году гродские суды были упразднены, а их функции переданы землянским судам. Согласно царским указам с 30 октября 1794 г. и 6 февраля 1797 г. гродские суды опять восстановлены и узаконены. В Литве они действовали до 1831 г.

Для рассмотрения образования Завилейского повета и учреждения в нем дворянских административно-судебных институций необходим более детальный анализ его возникновения. Завилейский повет в отличии от большинства областей ВКЛ, позднее ставший уездом Российской империи, был образован в конце XVIII в. Это был период заката государственности Речи Посполитой, во многом предопределивший условия образования данной территориальной единицы.

На Литве область между реками Дисна и Вилия (на литовском яз. *Нярис*) в то время было принято называть Завилейским краем. В 1565-1566 гг. территория ВКЛ была разделена на воеводства и поветы. Завилейский край, во время проведения этой реформы, не был выделен как самостоятельная территориальная единица и вошел в состав Ошмянского повета. Ошмянский повет вошел в состав Виленского воеводства. Кроме него этому воеводству были подчинены Браславский, Вилкомирский и Виленский поветы. Наместником и судебным старостой новообразованного Ошмянского повета был назначен великий гетман

ВКЛ Миколай Радзивилл Рыжий (1566-1582 гг.). Но реально, на начальном этапе своей деятельности в Ошмянском городском суде заседали и вершили правосудие следующие должностные лица: подстаростий Себастьян Горецкий (1569-1570 гг.), городской судья Миколай Станиславович Войден (1571-1581 гг.) и судебный писарь Григорий Иванович (1569-1573 гг.).

Ошмянский повет был довольно большой по своей площади и многочисленный по количеству в нем проживающих дворян поэтому, ради удобства, заседания новообразованного городского суда проходили поочерёдно в Ошмянах и Поставах. В отличии от городского, Ошмянский земский суд в этот период, заседал поочерёдно в Ошмянах или Мяделе.

В 1775 г. решением Сейма Речи Посполитой в Поставах, кроме ранее здесь заседавшего Ошмянского городского суда, была учреждена репартиция (на латинском яз. *repartitio* – часть, отделение) Ошмянского земского суда. Из Мядела земский суд был перенесён в м. Постава. Постава, как и Ошмяны, стал центром проведения сессий Ошмянского земского и городского судов.

Сведения об образовании в конце XVIII в. Завилейского повета (а позднее и уезда), довольно подробно в своих работах представил польский историк-краевед Чеслав Янковский. Административно-судебную структуру повета в своей монографии о чиновниках Виленского воеводства и ему подчинённых поветов ВКЛ, затронули польские историки А. Рахуба и Х. Люлевич. Одними из основных источников для их работы стали новейшие исследования книг городских и земских поветовых судов ВКЛ, хранящихся в фондах исторического архива Литвы и Национального исторического архива Беларуси.

Основу для административно-территориальной реформы ВКЛ конца XVIII в., образования Завилейского повета, его основных органов власти создали деятельность и решения Четырёхлетнего Сейма (1788-1792 гг.) и последнего Гродненского Сейма (1793 г.) Речи Посполитой. В 1791 г. Сейм принял решение разделить Виленское воеводство на семь поветов. В его состав вошли Виленский, Лидский, Ошмянский, Эйшишский, Браславский, Вилкомирский и Завилейский поветы. Ошмянский повет был разделён вдоль реки Виля (Нярис). Его южная часть осталась в пределах Ошмянского повета, а из северной части был образован новый Завилейский повет с административным центром в м. Постава.

Сейм 10 января 1792 г. принял закон об учреждении землянского суда вместо упразднённых городского и земского судов. Этот суд состоял из десяти судей, разделённых на две группы по пять человек и выбираемых на поветовом сеймике сроком на четыре года. Следовательно первым сословным судебным учреждением дворян Завилейского повета стал землянский суд, соединивший в себе функции городского и земского судов.

Из-за скудности исторических источников, проблематично точно проследить процесс образования судебной администрации, но установлено, что первая запись в книге протоколов Завилейского земьянского суда была внесена 17 февраля 1792 г. Поэтому можно предполагать, что судебная коллегия Завилейского земьянского суда была сформирована без больших трудностей. В феврале 1792 г. на элекционном сеймике в Поставах были избраны пять судей земьянского суда: Иозеф Сорока, Миколай Свенцицкий, Иозеф Микоша, Даниэль Бучинский и Флориан Халк; а также судебный писарь Казимир Дмуховский. Завилейский земьянский суд заседал недолго. Он прекратил свою работу 29 мая 1792 г., после того, как к Поставам приблизилась русская армия.

Россия и её местные сторонники, Тарговицкие конфедераты, не признавали Завилейский повет как отдельную территориальную единицу, поэтому в Поставах возобновила свою деятельность репартиция Ошмянского земского суда. Она действовала с 8 октября 1792 г. до 19 апреля 1793 г. 24 апреля 1793 г. в Поставах временно возобновил свою работу Завилейский земьянский суд. Он работал всего несколько месяцев до середины июля 1793 г.

23 января 1793 г. Россия и Пруссия подписали конвенцию о втором разделе Речи Посполитой. До осени 1793 г. восточная часть Браславского и Завилейского поветов вместе с м. Постава должны были быть переданы России. В июне-ноябре 1793 г. последний Сейм, заседавший в Гродне, одобрил акт о втором разделе Речи Посполитой и принял решение о проведении административно-территориальной реформы ВКЛ. Браславский повет получил статус воеводства с центром в м. Видзы. В состав воеводства вошли три новые территориальные единицы, называемые землями: Браславская, Оникштинская и Вилкомирская земли. К Браславской земле временно отошла оставшаяся в границах ВКЛ часть Завилейского повета.

На Гродненском Сейме вопрос о существовании Завилейского повета как отдельной единицы, вызвал много споров. Вначале было решено обозначить новые границы Завилейского повета, а местом проведения сеймиков и судебных сессий назначить Давгелишки. Но уже следующим своим решением Сейм определил м. Свенцяны как новый административный центр повета.

Граница Завилейского повета шла вдоль р. Вилия до Михалишек, где он граничил с Ошмянским поветом. Далее за Буйвидзами граница шла на северо-запад в направлении местечка Свенцяны, где была сопредельна с Виленским поветом. От озера Кретоны в направлении Давгелишек шла граница с Вилкомирским поветом. На восток от Давгелишек до м. Постава река Дисна разделяла Завилейский и Браславский поветы. На

Гродненском Сейме также было решено упразднить землянские суды и восстановить деятельность земских и гродских судов.

Осенью 1793 г. центром Завилейского повета, после присоединения к России Постав, стали м. Свенцяны. В отличие от образованного в Свенцянах в феврале 1794 г. Завилейского земского суда, сведений об учреждении в том же году Завилейского гродского суда, из за отсутствия источников, не имеется. Предположительно, судьями Завилейского гродского суда могли бы быть чиновники, ранее исполнявшие обязанности судей Ошмянского гродского суда Поставской репартиции. Специального здания для заседаний суда и приспособленных для нужд судебного архива помещений в Свенцянах небыло, поэтому, скорее всего, они арендовались у горожан.

Весной 1794 г. в Литве вспыхнуло восстание, 25 мая Свенцяны заняли русские войска. По распоряжению русской военной власти деятельность гродских и земских поветовых судов была приостановлена. Законность на этой территории стали вершить военные суды.

В конце 1794 г. после подавления восстания Т. Косцюшки, ВКЛ оккупировала русская армия. Наместником Российской империи в Литве был назначен генерал-губернатор князь Николай Репнин. Он руководил Верховным правлением – учреждением, предназначенным для управления всеми оккупированными землями ВКЛ. Новая власть стремилась искоренить, возникшую во время военных действий в стране, разруху и анархию, поэтому, согласно указа русской императрицы Екатерины II от 30 октября 1794 г. управление поветами ВКЛ было поручено командирам бригад русской армии. В случае отсутствия в повете бригады, управление им поручалась командирам полков или батальонов, зависимо от того чья военная часть была дислоцирована на территории повета. Тем же указом, стремясь расположить к себе местное польское дворянство и якобы вернуть в Литве „гражданское право“, царская власть восстановила и узаконила деятельность гродских и земских судов.

В Завилейском повете был дислоцирован 3-егерский (стрелковый) батальон русской армии, которым командовал подполковник Павел Тиньков. Ему непосредственно и было поручено управление этой областью, а также вменялся надзор над местными органами дворянского самоуправления и судебными учреждениями. Дворянам Завилейского повета вопрос нормальной деятельности гродского и земского судов был очень актуален. 27 ноября 1794 г. русский генерал-майор Богдан Кноринг, расквартированный со своим штабом в г. Вильно, дал указание земскому писарю Матеушу Антоновичу и его помощнику (регенту), „как можно скорее открыть для местных дворян архив Завилейского земского суда, чтобы акты были более доступны и граждане из-за волокиты в судебно-имущественных

делах не несли потерь, а также обеспечить судебным книгам надлежащий надзор и хранение“.

26-27 января 1795 г. на сеймике Завилейского повета в Свенцянах местными дворянами были избраны маршалок (предводитель дворянства) Игнаций Чехович и четыре гродских судьи: Антоний Довгяло, Винцентий Шимкович, Доминик Пиотровский и Иозеф Хоминьский, а также гродский писарь Онуфрий Хоувальт. На этом сеймике были избраны и должностные лица Завилейского земского суда, который состоял из четырёх судей и земского писаря. Срок полномочий судей составлял два года. Все избранные чиновники, кроме гродского судьи Иозефа Хоминьского, в присутствии представителя русской военной власти в повете, подполковника Павела Тинькова, публично дали присягу на верность императрице Екатерине II и генерал-губернатору Н. Репнину. Сеймик дал также гродскому писарю Онуфрию Хоувальту полномочия делегата от Завилейского повета и обязал вручить генерал-губернатору Н. Репнину петицию, состоящую из 6 пунктов. Третий пункт петиции гласил, что “для земских и гродских актов, на которых юридически основано всё имеющееся у граждан имущество, требуется подходящее место, так как в м. Свенцяны такого удобного и безопасного здания не имеется“. Делегату было поручено просить у генерал-губернатора, чтобы „он эту просьбу изучил, обдумал и выделил помещения, приспособленные для нужд судов и их канцелярий“.

14 декабря 1795 г. императрица Екатерины II своим указом разделила западные земли ВКЛ на две губернии: Виленскую и Слонимскую. Бывшие поветы Литвы на примере Российской империи были переименованы в уезды. Завилейский уезд вместе с ещё десятью уездами вошел в состав Виленской губернии. Но название *уезд* употреблялось только в в официальных документах, написанных на русском языке. Так как в судебном делопроизводстве по прежнему употреблялся польский язык, в судебных актах *уезд*, следуя польской традиции, именовался *поветом* (*powiat*). Административно-территориальные изменения на землях бывшего Великого Княжества Литовского были проведены в 1796 и 1801 гг; но Завилейский уезд по прежнему остался в составе Виленской губернии.

На начальном периоде царская власть, имея цель расположить к себе дворянство новоприобретенных провинций, в работу гродских и земских судов старалась не вмешиваться. Либеральной политикой русское правительство надеялось сделать местное дворянство лояльными и верноподданными гражданами. Завилейский гродский суд хоть и являлся юридическим учреждением Российской империи, но его деятельность по прежнему регламентировали не русские законы, а Литовский Статут. В гродских и земских судах польский язык оставался официальным. Только 7 июля 1840 г. царь Николай I своим указом

отменил в Виленской губернии действие Литовского Статута, а в судах вместо польского был введён русский язык.

В 1831 г. царской властью Завилейский гродский и земский суды были упразднены. Дела этих судов перешли в ведение сначала Завилейского уездного, а в 1843 г в ведение Свенцянского уездного судов.

СОЗДАНИЕ ФОНДА И ЕГО СТРУКТУРА

Сведения о фонде

В 1852 г. царским указом был учрежден Виленский центральный архив древних актов, директором которого назначен Никита Горбачевский. В нём должны были быть собраны все документы учреждений ВКЛ, составленные до 1799 г. В течении мая-ноября 1853 г. Свенцянский уездный суд, которому принадлежали книги Завилейского гродского и земского судов, передал Виленскому центральному архиву древних актов 125 дел. Гродские и земские книги высылались вместе, в одних тюках.

В мае 1853 г. Виленский центральный архив древних актов тремя небольшими посылками получил 26 дел Завилейского гродского и земского судов. В передаточной описи было указано, что в посылках были 3 актовые книги Завилейского гродского, 4 актовые книги Завилейского земского и 2 актовые книги Ошмянского гродского судов. Другая часть полученных дел состояла из поточных книг и протоколов вышеупомянутых судебных учреждений. Все актовые книги Завилейского гродского и земского судов были в переплёте, с пронумерованными и прошнурованными листами, каждая подтверждена сургучёвой печатью ревизионной комиссии Виленской, Гродненской и Белостокской губерний. В июне 1853 г. архив получил -75, а в ноябре -24 дела. Из 125 дел, полученных из Свенцянского уездного суда, 30 дел принадлежали Завилейскому гродскому и 49 дел земскому судам.

Оставшаяся часть полученных дел состояла из книг Ошмянского гродского суда, а также документов других, временного типа, судов. Книги Ошмянского гродского суда попали в Завилейский судебный архив предположительно потому, что с середины XVII в. до 1791 г. в Поставах проходили сессии Ошмянского гродского суда. В 1792 г. Постава стала административным центром Завилейского повета, который в конце 1793 г. был перенесён в Свенцяны. При смене поветовых центров, перемещался также и судебный архив.

В 1872 г. Н. Горбачевским была издана опись-каталог дел, находящихся в Виленском центральном архиве древних актов. В него были внесены 18243 дела. Завилейский гродский суд, как и другие учреждения ВКЛ, в каталоге проходил как отдельная группа дел, имевшая 29 единиц (Гор. № 6437-6465). По виду документов дела были распределены: на актовые и поточные книги; поточные протоколы; на суммарийные,

ординарные и тактовые реестры. Самым древним являлся документ с 1795 г., самым поздним с 1831 г. Каждое дело получило инвентарный номер были указаны хронологические рамки документов и количество листов.

В 1906 г. был издан частично усовершенствованный каталог древних актов Ивана Спрогиса, в котором Завилейский гродский суд проходил также как отдельная группа дел, имевшая 30 единиц (Спр. № 6399-6428). И. Спрогис точнее распределил дела по типу документов: на актовые крепостные и поточные книги; актовые, поточные и декретовые протоколы; а также на суммарийные, ординарные, тактовые и др. реестры. Каждое дело получило новый инвентарный номер, точнее были указаны хронологические рамки документов и количество листов. Каталоги Н. Горбачевского и И. Спрогиса, несмотря на их недостатки, широко вошли в научный оборот.

В XX в. прошедшие мировые войны и оккупации болезненно отозвались на судьбе Виленского центрального архива древних актов. Он несколько раз был вывезен за границу. Немало дел потерялось или оказалось в архивах соседних государств. После второй мировой войны дела Виленского центрального архива древних актов перешли в ведение центрального государственного архива Лит.ССР. В 1946 г. Архивное управление Лит.ССР получило указание Главного Архивного управления при МВД СССР о взятии всех архивных фондов на учёт и присвоении им номеров. Выполняя это указание в 1949–1951 гг. фонду „Завилейский гродский суд“ был присвоен № 144, а фонду „Завилейский земский суд“ № 143.

1 января 1957 г. в Вильнюсе был учрежден центральный государственный исторический архив Лит.ССР, в который из центрального государственного архива были переданы Древние акты, в том числе и фонды „Завилейский гродский суд“ и „Завилейский земский суд“. Фонд № 144 „Завилейский гродский суд“ состоял из двух описей. Каталог И. Спрогиса использовался как опись № 1.

10 января 1961 г. филиал центрального государственного исторического архива БССР в г. Гродно передал центральному государственному историческому архиву Лит.ССР три дела. Из них два дела имели номера каталога И. Спрогиса (Спр. № 6415 и 6417). Эти дела в каталоге были отмечены как обнаруженные дела. Третье дело, полученное из Гродненского архива, было без обложки и номера. Оно было вписано в опись № 2 фонда № 144 „Завилейский гродский суд“, составленную в 1968 г. В опись № 2 вошли судебный протокол и реестр Завилейского гродского суда, а также дела созданные из россыпи документов, крайние даты которых 1794-1816 гг.

В 1984 г. в центральном государственном историческом архиве Литвы была проведена проверка наличия и состояния дел фонда № 144 „Завилейский гродский суд“. В

результате проверки установлено, что в группе дел каталога И. Спрогиса № 6399-6428 (30 единиц хранения), который использовался как документ учёта оказалось в наличии 28, по описи № 2 – 6 дел. Выяснилось, что по каталогу И. Спрогиса отсутствуют 2 дела (Спр. № 6407 и 6410). Это были поточные протоколы Завилейского гродского суда. Розыск отсутствующих дел не дал положительных результатов, поэтому они были сняты с учёта архива (акт № 1 от 1984-03-19).

В 2013 г. придерживаясь рекомендации заседания архивной методической комиссии при составлении описи № 1 фонда № 144 „Завилейский гродский суд“ из описи № 2 было изъято одно дело и присоединено к новоусовершенствованной описи № 1. После усовершенствования в 2013 г. описи № 1 фонда № 144 „Завилейский гродский суд“ в ней имеется в наличии 29, а по описи № 2 - 5 единиц хранения.

Итого в фонде № 144 „Завилейский гродский суд“ имеется 34 единицы хранения, хронологические рамки которых 1794-1831 гг.

Первая опись фонда № 144 „Завилейский гродский суд“

Незавершенность и недостатки каталога И. Спрогиса с точки зрения фондирования и систематизации, явились стимулом для исследований Древних актов. Первым этапом этой работы было создание отдельных описей к фондам учреждений ВКЛ. При составлении в 2013 г. описи № 1 фонда № 144 „Завилейский гродский суд“ проведены следующие работы:

1. проверка наличия и физического состояния дел, ведение точного фактического учёта Древних актов;
2. фондирование;
3. уточнение хронологических рамок документов;
4. составление заголовков дел на литовском и русском языках;
5. перешифровка дел.

В результате проверки установлено, что в первой описи фонда № 144 „Завилейский гродский суд“ имеется в наличии 28 единиц хранения. Все дела в новосоставленной описи получили новые инвентарные номера. Рядом указаны и старые шифры каталогов И. Спрогиса и Н. Горбачевского.

Дела описи № 1 фонда № 144 „Завилейский гродский суд“ по виду документов условно можно разделить: на актовые крепостные, поточные и декретовые книги; на актовые крепостные, поточные и декретовые протоколы; на суммарийные, тактовые, ординарные и др. реестры дел. Крайние даты документов 1795-1831 гг.

Актовые крепостные книги составляют разного типа документы: завещания, акты купли-продажи, долговые обязательства, квитанционные и дарственные записи и пр. Внесённые в городские книги записи приравнивались актам, имевшим нотариальную силу. Особенно большую ценность представляют завещания. Они наглядно отражают социальное-экономическое развитие дворян ВКЛ и уровень их правовой культуры. В поточные книги вписывались: жалобы, заявления, вызовы в суд, свидетельства возных о вручении вызовов в суд, обдукции, акты ввода во владения и осмотра места преступления и пр. В декретовых книгах излагались суть и процесс рассматриваемых уголовных или гражданских дел и выносились по ним судебные решения.

Десять дел описи № 1 фонда № 144 (Спр. № 6399-6403, 6408-6409, 6413, 6415, 6417) имеют реестры документов (внутренние описи). Реестр документов представляет собой список содержащихся в деле документов. Листы реестров документов, физическое состояние и особенности дела указаны в таблице первой описи, в колонке „примечания“.

При составлении описи № 1 фонда № 144 „Завилейский гродский суд“ нефондовых дел в ней обнаружено. При проверке описи № 2 фонда № 144 „Завилейский гродский суд“ установлено, что дело № 3 этой описи своим содержанием, хронологическими рамками документов и количеством листов идентично делу № 6410 из каталога И. Спрогиса, которое ещё в 1984 г. при розыске не было найдено и снято с учёта архива. Решено, дело № 3 изъять из описи № 2 присоединить к описи № 1 фонда № 144 „Завилейский гродский суд“ и присвоить ему порядковый номер № 29.

Важно отметить, что дела Завилейского гродского суда за 1800-1831 гг. также хранятся в историческом архиве Литвы и принадлежат описи № 3 фонда № 481 „Свенцянский уездный суд“.

Большая часть документов в книгах Завилейского гродского суда написаны на польском языке. Намного реже встречаются акты написанные на латинском языке. При составлении описи № 1 фонда № 144 были также составлены новые заголовки дел на литовском и русском языках, точнее указаны хронологические рамки документов и количество листов.

Всего в описи № 1 фонда № 144 „Завилейский гродский суд“ имеется 29 единиц хранения, хронологические рамки которых 1795-1831 гг.

Отдел распространения информации

Старший палеограф

Александр Банюсевич